

USAUTONOMY – AZ EGYKOR HASZNOS LEGENDA AZ AKADÉMIAI SZABADSÁG VESZÉLYEZTETETTSÉGE A SZABADSÁG FÖLDJÉN

FÁBRI GYÖRGY

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Budapest

Beérkezett: 2024. július 1., elfogadva: 2024. szeptember 6.

Az akadémiai szabadság amerikai hagyományát az egyetemek pénzügyi függetlenségét biztosító intézményalapítások és az Alkotmány Első Kiegészítésére (szólásszabadság) való jogi/politikai hivatkozások formálták. Éppen ezért ennek a két tényezőnek a változásait érhetjük tetten a mai, azt veszélyeztető tendenciákban. Egyrészt a finanszírozás függetlenségére ösztönözöttség a kormányzati forrásoktól az üzleti-gazdasági világ egyre növekvő befolyását eredményezte, ráadásul a külföldi, formálisan magánadományok (olajmonarchiák) politikai kitettségekhez vezettek. Másrészt a politikai korrektség túlhajtásai mellett egyre dominánsabban jelenik meg a bal- és jobboldali identitáspolitika az egyetemeken, nem csupán politikai mozgalomként, hanem az oktatást és az akadémiai szabadságot közvetlenül befolyásolni igyekvő tényezőként. Részint emiatt is gyengült meg az akadémiai világ társadalmi tekintélye, értékeinek elfogadottsága.

Kulcsszavak: akadémiai szabadság, autonómia, Legfelsőbb Bíróság, szólásszabadság, identitáspolitika, politikai korrektség, Bayh-Dole Act

USAUTONOMY – THE ONCE USEFUL LEGEND. THE THREAT TO ACADEMIC FREEDOM IN THE LAND OF THE FREE

The American tradition of academic freedom has been shaped by the establishment of institutions to ensure the financial independence of universities and by legal/political references to the First Amendment (freedom of speech). It is therefore the changes in these two factors that can be seen in the trends that threaten it today. On the one hand, the push for independence of funding from government sources has led to the growing influence of the business-economic world, and in addition, foreign, formally private donations (oil monarchies) have led to political exposure. On the other hand, in addition to the excesses of political correctness, left and right-wing identity politics are increasingly dominant in universities, not only as a political movement but also as a factor seeking to directly influence education and academic freedom. Partly for this reason, too, the social authority of academia and the acceptance of its values have been weakened.

Levelező szerző: Fábri György, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pedagógiai és Pszichológiai Kar, 1073 Budapest, Kazinczy u. 23–27. E-mail: fabri.gyorgy@ppk.elte.hu; ORCID: 0000-0001-5737-6525

Keywords: academic freedom, autonomy, Supreme Court, freedom of speech, identity polity, political correctness, Bayh-Dole Act

A tudományművelés szabadsága és tudományos (egyetemi) autonómia a középkori és újkori egyetem és tudomány több évszázados történetében formálódott eszmévé, szemben a fenntartók városi, állami vagy éppen egyházi hatalmával. Főként a felvilágosodás nyomán stilizálódott ez a történet a szabadon gondolkodó tudós (pl. Galilei eszményítése) és az elnyomó ideológiájú egyház konfliktusaként, miközben már az eredettörténetben is sokkal összetettebb viszonyrendszer határozta meg a tudósok szakmai és ideológiai mozgásterét, különösképpen pedig az egyetemi közösségek és a városok vagy éppen tudományos társaságok viszonyát (Koestler 2007).

Az amerikai egyetem autonómiaeszméjének a forrásvidékén is megtaláljuk ezeket a motívumokat. Azonban azok az ellentmondások, feszültségek és veszélyek, amelyek a világ vezető felsőoktatási rendszerében az akadémiai szabadság és a vele közeli kapcsolódásban álló, de nem azonos autonómia helyzetét befolyásolják az elmúlt negyedszázadban, jobban megérthetőek az USA felsőoktatásának sajátos történetéből, szerveződési logikájából és az azt körülvevő társadalmi-politikai közegből.

Ezért tanulmányomban először azokat az elemeket mutatom be, amelyek az amerikai egyetem ezen sajátosságait alakították, nagy hangsúllyal a jogi procedúrákra. Ezt követően az akadémiai szabadságot és egyben az egyetemi autonómiát nézetem szerint leginkább veszélyeztető tényezőket vizsgálom, a közösségi legitimitás erodálódása, a gazdasági hatások, valamint a végletes és szélsőséges átpolitizálódás témakörében. (A tanulmányban nem teszek éles különbséget az autonómia és akadémiai szabadság között, a felhasznált források és okfejtésem szempontjából az egyébként nem egybeeső két fogalom amerikai kontextusban kellően közel áll egymáshoz. Az autonómia és akadémiai szabadság pontosabb definícióját jelen összeállításban Kováts Gergely és Rónay Zoltán tanulmánya tisztázza.)

Földbirtok, First Amendment és SCOTUS: az egyetemi autonómia építése

Az egyetemi autonómia amerikai hagyományát közismerten a felsőoktatási intézmények anyagi függetlenségére szokás visszavezetni, ami valóban jellemző volt a saját birtokot s ezáltal önálló bevételi forrást kapó felsőoktatási intézményekre. Az olyan magánadományok, mint Harvard öröksége, még inkább erősítették ezt a pozíciót. Azonban a szövetségi kormány részéről eleinte nem is annyira az autonómia biztosítása volt a jellemző, hanem inkább az érdektelenség a felsőoktatás iránt: az az előírás, hogy az oktatási intézmények számára telkeket kell biztosítani, a közoktatást szolgálta. Ez leginkább annak volt köszönhető, hogy az Alkotmányban nem esik szó az oktatásról, így nem tartották a szövetségi politika számára érvényes ügynek. Azonban Madison elnök szemléltetváltást jelző s egyben erősítő State of Union 1810-es beszéde már a nemzet szövetségi szinten is támogatandó erőforrásaként tekint az oktatásra.¹

Mégis, az autonómia ügyét, mint látni fogjuk, az olyan, erősen jogosodott társadalmi közegben, mint az Egyesült Államok, kevésbé a politikusi megnyilatkozások, mint inkább a bírósági, különösen a Legfelsőbb Bíróság által hozott ítéletek formálták. Az egyik ilyen legkorábbi a Dartmouth College vs. Woodward ügy volt, ahol New Hampshire állam meg akarta változtatni az egyetem szabályzatát, s ezt akarta keresztülvinni az állam által kinevezett William H. Woodward kincstár-

¹ J. MADISON, The State of the Union Address. In: *The Project Gutenberg EBook of the State of the Union Address* by James Madison, 2008. november 15. <http://infomotions.com/etexts/gutenberg/dirs/etext04/sumad11.htm>.

nok². Azonban a Legfelsőbb Bíróság (az USA közbeszédben gyakran csak SCOTUS-ként emlegetett Supreme Court of the United States) ebben az ügyben kimondta, hogy a Dartmouth College alapító okirata szerződésnek minősül, amelyet az állam nem változtathat meg egyoldalúan. Ez nem az autonómia eszméjének kifejtése volt, hanem egy jellegzetesen gazdasági-jogi szabályozási eszközt adott az egyetemek kezébe. És elsősorban a magánintézmények függetlenségét erősítette meg.

Az igazi áttörés és egyben az autonómia legmélyebb belső konfliktusa is a 19. század második felében formálódott. Ekkor a Morrill Act (1862), amely megalapozta a földalapú egyetemek (land-grant universities) rendszerét, hatására vált különösen fontossá a szövetségi kormány és az egyetemek viszonya. Az egyes államok olyan földeket kaptak, amelyeket el is adhattak, de az ebből származó bevételt az egyetemek alapítására és fenntartására kellett használniuk. Azonban itt a finanszírozó, az állam, elvárásokat fogalmazott meg, ami azután évtizedeken át vitatémát jelentett a cserébe teljesítendő egyetemi funkciók számonkérhetőségével kapcsolatban. Hiszen a támogatást egyfelől képzési irányokhoz kötötték (mezőgazdaság, műszaki tudományok), másfelől a beiskolázási politika hangsúlyaihoz (farmerek és munkások). A második, 1890-es Land Act még tovább ment, amikor az afroamerikai hallgatók befogadására kötelezte a támogatott egyetemeket. Több ilyen kezdeményezés is követte ezt, talán a legismertebb, amikor fél évszázaddal később az állam a GI Bill (1944) révén a leszerelt katonák számára nyitotta meg az egyetemeket. A későbbi affirmatív programok, a pozitív diszkrimináció stb. kapcsán éppen ezeknek az állami direktíváknak az autonómiakorlátozó jellege merült fel gyakran a vitákban.³

Ennek során ugyancsak a SCOTUS (az USA legfelsőbb bíróságának) egyik, jóval későbbi ítélete hozott új szempontokat. A *Fisher vs. University of Texas* ügy két alkalommal is a Legfelsőbb Bíróság elé került, így az véleményt mondhatott a faji alapú felvételi politikáról, mégpedig a pozitív diszkrimináció jegyében, hiszen Abigail Fisher, aki egy fehér jelentkező volt, jobb eredménnyel nem került be az egyetemre.⁴ A Legfelsőbb Bíróság szerint azonban az egyetem eljárása alkotmányos, mivel a faji hovatartozás figyelembevételéről nem egy mechanikus kvótarendszerben dönt, hanem egyénileg és átfogóan értékeli. Az ítélet megerősítette az egyetemek autonómiáját abban, hogy saját felvételi politikáikban alkalmazhassanak olyan megoldásokat, amelyek a sokszínűséget szolgálják. (Hasonló megfontolások alapján döntöttek már korábban, a *Grutter vs. Bollinger* ügyben a Michigan Egyetem jogi karának felvételi politikájával kapcsolatban.)⁵

Ugyancsak egy szélesebb társadalmi kontextus érvényesült azokban a konfliktusokban, amelyeket a szólásszabadság elvének érvényesülése, vagyis az Alkotmány első kiegészítése alapján ítélték meg. A *Sweezy vs. New Hampshire* ügy⁶ arról szólt, hogy Paul Sweezy, egy marxista professzor, megtagadta, hogy a New Hampshire-i főügyész kérdéseire válaszoljon a politikai nézeteivel kapcsolatban. A Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy a kérdés megsértette Sweezy akadémiai szabadságát, és hangsúlyozta, hogy az állami hatóságoknak tiszteletben kell tartaniuk az egyetemek és oktatók függetlenségét. Vizsgálódásunk szempontjából ennél is lényegesebb a *Keyishian vs. Board of Regents* (1967) ügy, amelyben a Legfelsőbb Bíróság olyan módon zárta le a hatvanas évek vélemény-szabadsághoz kapcsolódó hidegháborús nyilvánosságpolitikai vitákat, hogy közben az akadémiai szabadság kiemelt hangsúlyt kapott. Ugyanis Harry Keyishian, a Buffalo Állami egyetem oktatója (aki nem volt hajlandó aláírni egy „hűségnyilatkozatot”, miszerint nem kommunista) keresetére hozott ítéletével nem pusztán az Alkotmány Első Kiegészítésére (szólásszabadság) hivatkozva helyezte hatályon kívül a New York Állam *Feinberg Law-t*, hanem az indoklásban William Brennan főbíró

² *Dartmouth College v. Woodward*, 17 U.S. (4 Wheat.) 518 (1819). Lásd ehhez: *Whitehead–Herbst* (1997 [1986]).

³ *Sweezy v. New Hampshire*, 354 U.S. 234 (1957). Lásd ehhez: *Byrne* (1989).

⁴ *Fisher v. University of Texas*, 570 U.S. 297 (2013); 579 (2016) U.S.

⁵ *Grutter v. Bollinger*, 539 U.S. 306 (2003). Lásd ehhez: *Byrne* (1989).

⁶ *Sweezy v. New Hampshire*, 354 U.S. 234 (1957).

kifejezetten az akadémiai szabadságot emelte ki védendő értéknek: „Our nation is deeply committed to safeguarding academic freedom, which is of transcendent value to all of us and not merely to the teachers concerned. That freedom is therefore a special concern of the First Amendment, which does not tolerate laws that cast a pall of orthodoxy over the classroom.”^{7,8}

Ezek az esetek még értelmezhetőek az európai hagyományú „egyetem kontra állami hatalom” szembenállásban, amire különösképpen kelet-közép-európai szocializáltsággal lehetünk érzékenyek. Azonban néhány más eset mutatja, hogy napjainkra az egyetemi autonómia és az akadémiai szabadság körüli viták jelentős mértékben kiléptek ebből a paradigmából.

Az ezredfordulón kapott nagy figyelmet a Board of Regents of the University of Wisconsin System vs. Southworth ügy, amiben hallgatók egy csoportja, köztük Scott Southworth, tiltakozott az ellen, hogy a minden hallgatótól kötelezően beszédett díjakból a Wisconsin Egyetem olyan hallgatói csoportokat is támogat, amelyeknek a működésével, kijelentéseivel, akcióival ők maguk nem értenek egyet. Ők is az Első Alkotmánykiegészítésre hivatkoztak, miszerint így az ő szólás- és egyesülési szabadságukat korlátozza az egyetem. A nekik kedvező döntés ellen fellebbező egyetemnek a Legfelsőbb Bíróság arra hivatkozva adott igazat, hogy az egyetemnek biztosítania kell a beszédett hallgatói pénzek felhasználásának semlegességét, vagyis nem zárhat ki belőle olyan nézeteket valló csoportokat, akiknek az elvei nem tetszenek más hallgatóknak.⁹

Bár ezekből a vitákból úgy tűnhet, mintha a szólásszabadság lenne az akadémiai szabadság elvi kiindulópontja, ez inkább a jogi szintre eljutó érvelésekben dominál időnként. Ugyanis mindkettőnek valójában a gondolkodás szabadságának a filozófiai szintű belátása az alapja, ami az USA esetében az angolszász szabadgondolkodó filozófia (Locke, Hume) meghatározó hatásaként van jelen. Ők a tudomány és tudásátadás szabadságát is ebből vezették le, s ez az elv végigvonul napjainkig a liberális demokráciák egyetemfelfogásán.

Autonómiák ütközése

Ez mutatja, hogy a szabad beszéd és a politikai korrektség társadalmi szintű konfliktusa része lett az amerikai egyetemi mindennapoknak, ami oktatók és egyes hallgatói csoportok közti feszültségekben is megnyilvánul. Ráadásul ezek kívülről nézve esetenként inkább komikusnak tűnnek, mint például amikor 2015-ben a Yale Egyetemen az egyik oktató jelezte, hogy nem tartja ésszerűnek a halloweeni jelmezek körüli vitákat a politikai korrektség szintjén kezelni. Ő inkább bízta volna az egyes hallgatók döntésére, nem pedig bizonyos kulturális érzékenységhöz való kötelező igazodásra, ki milyen jelmezben szórakozik.¹⁰ Ennél komolyabb hatású volt az ismert, többek szerint altrightos Charles Murray filozófus meghívása a Middlebury College-ra. Vele szemben erőszakos tiltakozásokra került sor, amelyeken a hallgatók egy része fizikai erőszakot alkalmazva igyekezett megakadályozni a fellépését.¹¹ Hasonló jelenetek sora ismétlődött meg más előadók esetében a Berkeley-n.

Az egyetemi autonómia értelmezése/megléte/szabályozása tehát az egyetemi polgárok és az intézményen belüli viszonyokban is okoz feszültségeket – most az autonómia különféle szintjein lévő konfliktusokat villantom fel.¹² Az amerikai felsőoktatásban már a múlt század elején felhívta erre

⁷ Keyishian v. Board of Regents, 385 U.S. 589 (1967). Lásd ehhez: *Heins* (2013).

⁸ „Nemzetünk mélyen elkötelezett az akadémiai szabadság védelme mellett, amely mindannyiunk számára transzcendens érték, nem csupán az érintett oktatók számára. Ez a szabadság ezért az Első Alkotmánykiegészítésben kiemelt jelentőségű, amely nem tűri az olyan törvényeket, amelyek az ortodoxia árnyékát vetik az tanteremre.” (a szerkesztők fordítása)

⁹ Board of Regents of the University of Wisconsin System v. Southworth, 529 U.S. 217 (2000).

¹⁰ <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2015/11/the-new-intolerance-of-student-activism-at-yale/414810/>

¹¹ <https://www.middleburycampus.com/article/2023/12/broken-culture-reopening-the-murray-incident#>

¹² Ennek jogelméleti és szociológiai kifejtését megtaláljuk: *Rónay–Niemczyk* 2020.

a figyelmet a nagy befolyású tanárszakszervezet, az American Association of University Professors (AAUP) 1915-ös nyilatkozatában. Ez három fő elemet emel ki: a kutatás, az oktatás és a külső megnyilvánulások szabadságát. A nyilatkozat hangsúlyozza, hogy a professzoroknak meg kell őrizniük függetlenségüket a társadalmi nyomásokkal szemben, és az egyetemeknek a kritikuss gondolkodás „szellemi kísérleti állomásaként” kell működniük. Az intézményi és egyéni szabadság fontosságát hangsúlyozva a dokumentum arra is kitér, hogy a professzorok véleménye nem lehet alávetve külső hatalmaknak, például a kormánynak vagy az egyetemi vezetésnek (Rabban 1993). Ez a koncepció a német, különösen a humboldtitanus egyetemi világ értékrendjét fejezi ki, amennyiben az akadémiai szabadságot a belső autonómia, tehát a professzoroknak az intézmények vezetésével, az adminisztrációkkal és a külső hatalmakkal szembeni védelmében látja (Ben-David 1977). Ugyanakkor az oktatói érdekérvényesítés munkavállalói szempontú bázisát gyengíti az általános érvényű döntés, ami alapján az állami alkalmazottak, beleértve az egyetemi dolgozókat is, nem kötelezhetők arra, hogy szakszervezeti díjakat fizessenek, ha nem kívánnak a szakszervezet tagjai lenni.¹³

A tudományos kutatás szabadsága ma is többféle szinten értelmeződik. A jogi és egyetem-szociológiai szakirodalom megkülönbözteti az egyén (tudós, professzor) autonómiáját és az ezzel egybefüggő oktatás-kutatási szabadságát az intézmény autonómiájától, felhívva a figyelmet, hogy ezek helyenként össze is ütközhetnek¹⁴ (pl. a professzorok kurzusmeghirdetési joga az intézményi elvárásokkal vagy éppen minőségbiztosítással) vagy a rugalmas alkalmazás és a tenure-rendszer konfliktusában. Az autonómia mindentől különböző dimenziója a tudományos intézmények / egyetemek öngazgatása, s különösen az abban való tudósi részvétel kérdése. (Az USA-ban és az Egyesült Királyságban, különösen a finanszírozásról döntő processzusokban ez nem jellemző, a kivételek – pl. Oxford, Cambridge – a tradíciókból erednek.) A tudományos szabadságnak különleges jellegzetessége a munkaadóra, illetve a munkaadói hátteret adó intézményrendszerre való kritikai reflexió jogának határai, amelyek a magánszféra vagy az államigazgatás munkahelyeiben teljesen ismeretlen. Az pedig szintén feszültségekhez vezet, amikor egy tudós a társadalmi nyilvánosságban fejt ki véleményét, s nem mindegy az sem, hogy a saját szakterületéhez ez milyen szorosan kapcsolódik. Például amikor a világhírű matematikus-filozófus Bertrand Russell az első világháború idején célzottan a háború ellen kampányolt, elvesztette a Trinity College matematikaprofesszori állását; vajon az akadémiai szabadság itt adott-e menlevelet a szakterületétől merőben távol álló kérdésekben történő véleményalkotáshoz? Ez az USA-ban (pl. Robbins-jelentés [1963], Nolan Bizottság [1996] az UK-ban és a Minnesota State Board for Community Colleges vs. Knight [1984]) ugyanúgy vitatott maradt, mint akár Németországban (pl. a Német Alkotmánybíróság 1973-as Hochschulurteil-je) (Barendt 2017). Röviden: vajon attól, hogy egy professzort véd az akadémiai szabadság, ez vonatkozik-e arra a helyzetre, amikor nem tudományos ügyekben vagy olyan szakterületen fejt ki véleményét, amilyenben semmilyen jártassága sincs?

Finanszírozás és egyetemi autonómia

Gazdasági függetlenség, véleménynyilvánítási szabadság, a tudományos logika érvényesülése – láthattuk tehát, hogy a világszerte példaként emlegetett amerikai egyetemi autonómiafelfogás ezeket a kulcspontokat igyekezett körbebástyázni az állami-kormányzati befolyással szemben. A törekvés sikeres volt, ezt az amerikai egyetemek vonzereje és tudományos eredményei, minősége egyaránt visszaigazolta a huszadik század utolsó harmadára.

Nem is ezekből a „hagyományos” irányokból érkeztek a leginkább gondokat okozó veszélyek az egyetemi világ szabadságára. A következőkben az üzletszerű működést, s az ehhez ideológiát nyújtó

¹³ Janus v. American Federation of State, County, and Municipal Employees (2018).

¹⁴ Rumsfeld v. Forum for Academic and Institutional Rights, Inc., 547 U.S. 47 (2006).

gazdasági neoliberalizmust, a tudományos tudás társadalmi-szellemi pozíciójának megrendülését, az egyetemet övező közbizalom jelentős csökkenését és a *campus* baloldali túlpolitizáltságát (beleértve a politikai korrektség túlhajtását) azonosítom az autonómiát és akadémiai szabadságot leginkább veszélyeztető tényezőkként.

A nyolcvanas években teljes diadallal uralkodóvá váló neoliberális gazdasági-társadalmi tanítás nehezen tud mit kezdeni az autonómiákkal általában is. Varázsszavai: hatékonyság, elszámoltathatóság, hasznosság, professzionalizmus, közpénzek és/vagy magánpénzek felelős kezelése – a klasszikus autonómiaeszménynek elméleti és gyakorlati szempontból is ellentmondanak (Findlow 2015).

Ennek elsődleges terepe természetesen a finanszírozás átalakulása. Érdekes paradoxon és éppen az amerikai felsőoktatási hagyomány önellentmondásává válik, hogy a fentebb jelzett gazdasági önállóságot, az államtól való függetlenséget garantáló pénzügyi szemlélet radikális érvényesítése gyengíti meg az akadémiai autonómiát és szabadságot. Az állami finanszírozás csökkenése miatt az egyetemek kénytelenek egyre inkább magánforrásokra támaszkodni, ami egyfelől a piaci szereplőkkel kiépített partnerséget, másfelől a hallgatói tandíjak folyamatos növekedését jelenti. Utóbbi társadalmi szinten okozott jelentős feszültségeket, a tandíjválság immár negyedszázados állapotát előidézve. Az üzleti szereplőktől és adományozóktól való pénzügyi függőség pedig azzal veszélyezteti az akadémiai szabadságot, hogy a független kutatásokkal szemben előnyben részesíthetik az adományozói érdekeket és a piacvezérelt kutatási igényeket.

Ha vállalati jellegű, professzionálisnak nevezett működést várunk el az egyetemektől, ilyen relációkban kell partnernek lenniük, akkor abból a gazdaságban dívó menedzseri szemléletet is szervezeti követelményként állíthatjuk az egyetemek számára (Lynch–Grummel 2018). Ebből nőtt ki a menedzserizmus jelensége,¹⁵ ami a pénzügyi hatékonyság, a folyamatossá váló teljesítméymérések és a befektetett források szemszögéből is az elszámoltathatóság elve számára biztosít prioritást. A döntéshozatalban így a tudományos-oktatói érdekek és azok megjelenítői, az oktatói kar mellett – gyakran előtt – az adminisztrátorok súlya nő meg, így csökken az akadémiai önkormányzatiság jelentősége, az gyakran mint akadály, nehézkedés tételeződik, amikor az intézményi működésben az oktatási és kutatási prioritásaikat meghatározzák.

De a szervezeti jellegű szabadságcsökkenésnél is erőteljesebb rombolást hozott az abban megnyilvánuló szemlélet dominánssá válása. A munkaerőpiac- és gazdasági igény vezérelte felsőoktatás mítosza nem csupán kiegészíti, hanem egyre inkább leváltja az autonómia eszményét, mi több, utóbbit elavultnak, akadályozónak és visszahúzóknak állítja be. Ez a képzési-kutatási profilokba való közvetlen beavatkozással is történik, amikor gyakran a humán- és társadalomtudományok rovására alakítják az egyetemek tartalmi munkáját. Hasonló következménnyel jár a hasznosítás, az alkalmazott kutatás előnyben részesítése az alapkutatásokkal szemben. A *tenure*, vagyis a végleges alkalmazások az amerikai felsőoktatásban korábban is szűkebb körben működtek az európai, közalkalmazotti jellegű státuszokhoz képest, mostanra azonban a pályázatok és projektek uralta kutatási és oktatási világban még inkább visszaszorulnak, aminek súlyos hatása van az akadémiai kultúrára és együttműködésre, az oktatók és kutatók függetlenségére, kollegialitására (Marini–Reale 2016), mert a kiszolgáltatottságot erősíti.

Az üzleti finanszírozás oldal ezen ellentmondásos jelenségének kitüntetett példája a maga idején ünnepelt kezdeményezés, az ún. Bayh–Dole Act (Remington 2005). Ez az 1985-ös törvény az egyetemi kutatások eredményeinek hasznosítását, különösen a szabadalmaztatást és piaci bevezetését volt hivatott ösztönözni. Az ún. technológiai transzfer ezzel vált kiemelt aktivitássá az egyetemen. A törvény indoklásában az egyetemi függetlenség szempontja nagy hangsúlyt kapott, hiszen

¹⁵ Ezt mutatja be alapos elemzéssel Kováts (2020).

a gazdálkodási szabadság és piaci hasznosítás az önálló bevételeknek és az állami támogatásoknak kevésbé kitett pénzügyi stabilitás ígéretét hordozta. Kritikusai szerint azonban éppen ezen tényezők fokozták a közösség által nem ellenőrzött gazdasági szereplők irányában növekvő kitettséget, s így a kutatási szabadság, az alapvető oktatási és tudományos hivatásuk jelentőségének visszaszorulását. A szabadalmi aktivitás növekedése egyben a tudományos kutatás nyitottságának csökkenését is jelenti, az pedig alapvető morális kérdéseket vet fel, hogy a közjót milyen korlátozásokkal szolgálja (vagy nem szolgálja) a titkosságok, publikációs korlátozások feltételrendszere.

Az amerikai egyetemek autonómiájának pénzügyi oldalról való veszélyeztetettségét azonban nem csak az üzleti világ erőteljes behatolása okozza. A kutatások egyre növekvő pénzigénye a szövetségi állami finanszírozás mértékét és arányait is növeli (például a magánegyetemek mintaintézményének tekintett, csillagászati tandíjakkal és óriási magánadományokkal erősített Harvard esetében a bevételek fele közvetlen vagy közvetett [adókedvezményeket jelentő] szövetségi forrásokból származik) (Greene 2024), így a szövetségi kormánynak egyre több lehetősége van elvárásokat támasztani.

Önmagában nem látszik jelentősen autonómiát csorbító esetnek, amikor a kormány előírja, hogy a szövetségi támogatásban részesülő intézmények területén katonai toborzóhelyiségek nyitását kötelező engedélyezni. Sőt, ezt az igényt a Legfelsőbb Bíróság jogosnak ítélte,¹⁶ s egyben jelezte, hogy az egyetemi autonómia nem abszolút érvényű, lehetnek olyan kormányzati elvárások, amelyeknek engedniük kell. Ennél általánosabban fogalmazódott meg az állami pénzügyi jelenlét hatása az autonómiára a Grove City College of Pennsylvania esetében, amikor a kis főiskola akár minden szövetségi támogatásról is lemondott volna, csak hogy ne kelljen elviselnie szövetségi szintű beavatkozásokat (Graham 1998). Ekkor a kormány úgy döntött, hogy az ilyen intézményekbe járó diákokat kizárja a tandíjjal kapcsolatos állami támogatásokból, amit a Legfelsőbb Bíróság végül jóváhagyott.¹⁷

Egyetemi autonómia a posztmodern tömegdemokráciában

A Grove City College esete azért is tanulságos az amerikai egyetemi autonómiahelyzetet illetően, mert egy olyan tényezőre is rámutat, amelyre nem fordítanak elegendő figyelmet az elemzők. A kis intézmény harca a szövetségi államóriással szemben eleinte nagy szimpátiát élvezett a közvéleményben, azonban ahogyan a diákok pénze került veszélybe, ez a támogatás elporladt.

Az egyetemi autonómia és akadémiai szabadság védhetőségének egyik fő feltétele ugyanis a közvélemény egyetértése ebben. A klasszikus, de még a modernitás kori nyugati világban is a tekintélyek, autoritások megléte biztosította ezt az egyetértést. Bár a 20. századi ideologikus tömegmozgalom is megkérdőjelezte az akadémiai függetlenséget, az ezekkel szembeni általános demokratikus közérzet egyben a tudományos szabadság korlátozásának elutasítására is kiterjedt. Posztmodern korunkban azonban egyáltalán nem magától értetődőek azok az alapok, amelyeken az elfogadottság nyugszik.

Innen tekintve az amerikai közvélemény alakulása ellentmondásos. Igaz, hogy a Gallup 2020-as felmérése szerint az amerikaiak 73%-a úgy véli, hogy a főiskoláknak és egyetemeknek prioritásként kell kezelniük az akadémiai szabadság védelmét, még akkor is, ha ez azt jelenti, hogy ellentmondásos előadókat kell beengedniük az egyetemre, azonban egy 2023-as felmérés alapján már egyre inkább fogy a bizalom a felsőoktatásban.¹⁸ (Ezt mutatta az a felmérés is, amit az Inside Higher Ed szakportál készített egyetemi vezetők körében 2021-ben.)¹⁹ Ennél is aggasztóbb, hogy a politikai-ideoló-

¹⁶ Rumsfeld v. Forum for Academic and Institutional Rights (2006).

¹⁷ Grove City College v. Bell, 465 U.S. 555 (1984). Lásd ehhez és az USA történetére vonatkozó felsőoktatás-történeti hivatkozásokhoz: Rybkowski (2009).

¹⁸ <https://news.gallup.com/poll/508352/americans-confidence-higher-education-down-sharply.aspx>

¹⁹ https://dl1y8sb8igg2f8e.cloudfront.net/IHE_2021-Presidents-Survey.pdf

giai orientációk is minden korábbinál erőteljesebben határozzák meg a tudományos világról alkotott közvélekedést: például a Pew Research felmérése szerint 2019-ben drámai mértékben negatívabb volt a republikánus szavazók véleménye az egyetemekről, mint a demokrata szavazóké az USA-ban²⁰.

Mindez nyilván nem független az amerikai campusok fentebb említett, egyre szélsőségesebb átpolitizáltságától, illetve vélhetően a hatás oda-vissza érvényesül. Az akadémiai szabadságot ebben nem is a különféle társadalmi-politikai mozgalmak, nézetek felerősödött és polarizált jelenléte érinti leginkább. (Bár a hatvanas évek legendásként emlegetett diákmozgalmi nagyobbreszt szintén nem tettek mást, mint a polgárjogi – vagy a vietnámi – háború kapcsán konkrétan pártpolitikai artikulációt vittek be az egyetemekre.) Sokkal jelentősebb az a hatás, ami mélyen belenyúlik az egyetemi oktatásba és kutatásba, nevezetesen az, amint az egyetemi beszédet, a kutatási tématicákat közvetlenül reguláló politikai korrektségi és identitáspolitikai elvárások közvetlen befolyást gyakorolnak az egyetemi életre. A diszkrimináció ellen és a kiszolgáltatottak védelmében létrejött PC-mozgalom sokak szerint az eredeti célokkal nem indokolható mértékben korlátozza már a szólásszabadságot és kutatási szabadságot az egyetemeken, beszűkíti a szabad vitát és ezzel is az egyetemi demokráciát romboló feszültségeket kelt hallgatók és oktatók között. A biztonságos terek (safe place) ellehetetlenítik a nyílt vitát, valamint akadályozzák a kritikai gondolkodásra szocializálást, ami az egyetemi oktatás alapfunkciója volna. A tananyagok ideológiai alapú cenzúrája, arra hivatkozva, hogy azok sérthetik egyes csoportok érzékenységét, adminisztratív fellépéseket is indukál (elbocsátások, ellehetetlenítések), s egyben a finanszírozási döntéseket is torzíja a pályázatokon, jelentős előnyhöz juttatva az ideológiai céloknak ugyan megfelelő, de tudományosan már első látásra is irreleváns projektek helyzetbe hozásával. De hasonlóan káros a republikánus döntéshozók beavatkozása a szakmai vitákba a woke-ellenes harc jegyében.

Ahogy utaltam rá, mindezen jelenségek mögött a tudományos tudás társadalmi percepciójának átalakulása, tekintélyének megroppanása áll. Ennek „belső”, a tudomány világában kifejlődött bázisa a tudásról alkotott képünket, a valóságdoktrínát relativizáló (szociál)konstruktivista tudományfelfogás, aminek egyik legfontosabb szakmai és személyi erőforrása az amerikai egyetemi világ. Amint ennek részletesebb bemutatásakor utaltam, ironikus, hogy ezzel az indíttatásában baloldali orientációjú ideológiai mozgalom éppen a post-truth és altright jobboldali felívelésének nyitott teret – amely politikai és társadalmi erő viszont az amerikai egyetemi világ legélesebb kritikáját tekinti az egyik legfontosabb identitásképző motívumának (Fábrí 2022).

Kevésbé látványosan feszültséges, de még ennél is szélesebb körben ható autonómiacsökkentő tényező az egyetemi rangsorok szerepe az autonómia veszélyeztetettségében. Az amerikai egyetemeknek persze van ebben gyakorlatuk, hiszen az első szakmai (1905) és médiarangsorok (1986) itt indultak el. A velük szembeni egyetemi fellépések is a szakmai megítélés érvrendszerével történtek – mint láthatjuk, nem sok sikerrel. Ezt magyarázza, hogy éppen az egyetemi rangsorok azok, amelyekben leginkább kifejeződik a médiavezérelt posztmodern tömegdemokráciák egyetemi autonómiát gyengítő adottsága (Fábrí 2016): a tudományos tudás és annak megosztása sajtószerszűségével és önrértékűségével szemben definiálja önmagát ez a *Zeitgeist*.

Kitekintés: lehet-e dolgunk az akadémiai szabadsággal Amerikán innen és túl?

Láthattuk, hogy az amerikai egyetem autonómiáját, s ezen belül is különösen az akadémiai szabadságot kívülről-belülről rendkívül potens erők gyengítették meg és gyengítik tovább. A (tudományos) tudás pozíciójának gyengülése, a társadalmi-politikai környezet polarizáló betüremkedése a cam-

²⁰ <https://www.pewresearch.org/social-trends/2019/08/19/the-growing-partisan-divide-in-views-of-higher-education-2/>

pusokra, a médiavezérelt közgondolkodás, a finanszírozási kényszerek nem tűnnek a klasszikus egyetemi autonómiaérvekkel visszaszoríthatónak az USA-ban, vagyis a tudomány és felsőoktatás domináns szuperhatalmában – így a globalizált akadémiai világra gyakorolt hatása miatt másutt, nálunk sem.

Ne feledjük azonban, az említett folyamatok többsége és mikéntje egyáltalán nem függetlenül formálódott és formálódhat az egyetemi közegtről! A tudományos igazságra való öneszmélés és amelletti kiállás kifejezetten az akadémiai értelmiség lehetősége és dolga. A gondolkodási és szó-lásszabadság, a kritikai gondolkodás prioritásának megtartása, akár a grievance-szemlélettel, tehát a tudományon kívüli, társadalmi jóvátételi feladatot magára vállaló akcionizmussal szemben is az egyetemi polgárok közös örökségének és közösségépítésnek az ügye. Az akadémiai meritumhoz való ragaszkodás a médiakörnyezettel szemben nem igényel mást, mint a meglévő értékelési mechanizmusok következetes és korrupciómentes alkalmazását. Meglehet, egyszerűbbnek tűnt hagyni korrumpálódnia magát az akadémiai értelmiségnek ezekkel szemben, de látjuk, hogy ez hova vezetett.

Vagyis: egyetemi autonómia és akadémiai szabadság nincs öntudatos, autonóm egyetemi kutatók, oktatók, hallgatók nélkül. De velük lehetséges visszaerősödni, és ezzel betöltenie társadalmi-kulturális küldetését. John Stuart Millre visszautalva, az igazság keresése számára hosszú távon egyedül az autonómia a megfelelő szerveződési forma. Polányi Mihály nevezetes gondolatmenete pedig a tudományművelés civilizációs erejéről is idekapcsolódik: a szabadság és rend, az innováció és hagyomány társadalmi egyensúlyához a tudomány világának belső dinamikáját vegyük alapul, mivel ez nem csupán analógia, hanem a nyugatias társadalom egyik leginkább determináló, identifikáló alrendszerének a realitása is. Ez a felelősségünk Amerikától Kelet-Közép-Európáig.

IRODALOM

- BARENDT, E. (2017) A tudomány szabadsága és a jog. Ford: Csertő István. Budapest, Wolters Kluwer.
- BEN-DAVID, J. (1977) *Centers of Learning*. Britain, France, Germany, United States. New York, McGraw-Hill Book Company.
- BYRNE, P. J. (1989) Academic Freedom: A 'Special Concern of the First Amendment'. *The Yale Law Journal*, Vol. 99. No. 2. pp. 251–340.
- FÁBRI Gy. (2016) Az egyetem értéke: Felsőoktatási rangsorok és egyetemi teljesítmény. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- FÁBRI Gy. (2022) Tisztel, tűr, támogat. In: KREKÓ PÉTER; FALYUNA NÓRA (eds) *Sarlatánok kora. Miért dőlünk be az áltudományoknak?* Budapest, Athenaeum. pp. 284–305.
- FINDLOW, S. (2008) Accountability and innovation in higher education: A disabling tension? *Studies in higher Education*, Vol. 33. No. 3. pp. 313–329.
- GRAHAM, H. D. (1998) The Storm over Grove City College: Civil Rights Regulation, Higher Education, and the Reagan Administration. *History of Education Quarterly*, Vol. 38. No. 4. pp. 407–429.
- GREENE, J. P. (2024) *The Poison Ivy League: How Taxpayers Subsidize Wealthy Universities*. The Heritage Foundation, February 16, 2024, febr. <https://www.heritage.org/sites/default/files/2024-02/BG3817.pdf>
- HEINS, M. (2013) *Priests of Our Democracy: The Supreme Court, Academic Freedom, and the Anti-Communist Purge*. New York, University Press.
- KOESTLER, A. (2007) *Alvajárók*. Ford. Makovecz Benjámin. Budapest, Európa.
- KOVÁTS, G. (2020) Menedzserizmus a felsőoktatásban: érvek, ellenérvek, alternatívák. *Educatio*, Vol. 29. No. 1. pp. 3–18.

- LYNCH, K. & GRUMMELL, B. (2018) New managerialism as an organisational form of neoliberalism. In: F. SOWA, R. STAPLESAND, S. ZAPFEL (eds) *The Transformation of Work in Welfare State*. pp. 203–222. London, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315111742>
- MARINI, G. & REALE, E. (2016) How does collegiality survive managerially led universities? Evidence from a European Survey. *European Journal of Higher Education*, Vol. 6. No. 2. pp. 111–127.
- RABBAN, D. M. (1993) A Functional Analysis of “Individual” and “Institutional” Academic Freedom Under the First Amendment, *Law and Contemporary Problems*. pp. 227–301.
- REMINGTON, M. J. (2005) The Bayh–Dole Act at Twenty-Five Years: Looking Back, Taking Stock, Acting for the Future. *Industry and Higher Education*, Vol. 19. No. 6. pp. 408–415.
- RÓNAY Z. & NIEMCZYK, E. K. (2020) Institutional and Individual Autonomy in Relation to Research Productivity in Hungarian and South African Higher Education Contexts. In: NIKOLAY POPOV ET AL. (eds) *Educational Reforms Worldwide*. Sofia, Bulgarian Comparative Education Society. pp. 240–247.
- RYBKOWSKI, R. (2009) The Autonomy Of American Colleges. *Ad Americam Journal of American Studies*, Vol. 10. pp. 75–88.
- WHITEHEAD, S. & HERBST, J. (1997 [1986]) How to Think about the Dartmouth College Case. In: L. F. GOODCHILD, H. S. WECHSLER (eds) *The History of Higher Education*. Second Edition. ASHE Reader Series.